

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 2.

Scientiarum miscellanea

**Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon
a 15–18. században**

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 2.

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 2.

Scientiarum miscellanea
Latin nyelvű tudományos irodalom
Magyarországon a 15–18. században

Szerkesztette
Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid

lazh
KÖNYVKIADÓ
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

MTA-ELTE HECE Lendület Kutatócsoport

© Szerzők, 2017
© Lazi Könyvkiadó kft., 2017

ISBN 978–963–267–324–0
ISSN 2416–125X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát
egyes fejezeteket illetően is

A borítón

Szentiványi Márton *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* című,
Nagyszombatban 1689-ben megjelent művének címlapja látható.

Kiadja a Lazi Könyvkiadó kft.
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója

Nyomdai előkészítés és nyomdai munka:
SZTE JATEPress
Vezető: Szőnyi Etelka

Tartalom

Előszó	7
Molnár Dávid: Álom és emésztés: Antonio Gazio a testi és lelki folyamatok összefüggéseiről	9
Tubay Tiziano: Adalékok a Mátyás-kori Attila-kultuszhoz és a hun-toposz hátteréhez	17
Nagy Gábor: <i>Natio Gotthica</i> . A gót azonosságtudat a latin nyelvű svéd történetírás első alakjainál	29
Szvorényi Róbert: Veit Marchthaler történeti munkája Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől	45
Benei Bernadett: <i>Non tam stylo, quam veritati studuit</i> . Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az <i>Épitome Chronologica Rerum Hungaricarum</i> c. munkájában ...	53
Tóth Gergely: Az államalapítás katolikus narratívájának átfogó protestáns kritikája: Schwarz Gottfried <i>Initiája</i> (1740)	61
Sánta Sára: Schönvisner István és az <i>Antiquitates</i> : Az első magyar városmonográfia mintái és forrásai	69
Orbán Áron: Johannes Tolhopf mitológiai–asztrológiai önreprezentációja	75
Márton Veszprémy: Biblioteka Jagiellońska, Ms. 3225 and Court Astrology in Renaissance Hungary	85
Sebők Marcell: Félúton az átmenetek közt Dudith András értelmezése az 1577-es üstökösről, és a korabeli tudományosság kontextusai	95
Tóth Orsolya: Macrobius és Petrarca. Adalékok a <i>Rerum Memorandarum Libri</i> forrásvizsgálatához	115
Lengyel Réka: A polihisztor tudományosság utolsó nagy korszaka: Hatvani István munkássága és az <i>Introductio ad principia philosophiae</i>	125
Molnár Dávid – Szabó Ádám: Az ifjabb Joachim Stegmann és a politika tudománya. Ismeretlen szövegek a 17. század közepéről	133

Balogh Piroska: <i>Poesis narrativa</i> – Szerdahely György Alajos elmélete az elbeszélő költészetéről. Paratextusok	143
Czerovszki Mariann: A tudományosság aspektusai Pray György solymászáti tan-költeményében	151
Tóth Sándor Máté: Irodalmi köntösbe rejtett történelem(?) Pray György <i>Taurunum</i> című kiséposzáinak szövegszintjei	159
Tóth Sándor Attila: Műfaji és verstani értekezés egy Horatius-versimitációs kötetben (Zachár András [1733–1805] jezsuita tanár és költő értekezése s európai mintái)	167
Posta Anna: <i>Poetica Evangelica</i> a protestantizmus 16. századi neolatin költészetében..	179
Restás Attila: Csanaki Máté Martini-ellenes vitairata Keckermann védelmében (1625)	191
Gyulai Éva: Marussi András (†1629 k.) költő és a Szepesi Kamara értelmiségi köre a 17. század első felében	199
Szelestei N. László: Tudományok és irodalom, latin- és anyanyelv Windisch Károly Gottlieb pozsonyi tudós társaságában (1752–1762)	219
Szádóczki Vera: Makó Pál és az 1777-es Ratio Educationis	229
Voigt Vilmos: <i>Commentatiunculus de religione veterum Hungarorum D. Cornidis</i>	243
Névmutató	249

*Az államalapítás katolikus narratívájának
átfogó protestáns kritikája: Schwarz Gottfried Initiája (1740)**

„Inchofer... egy ocsmány elősködő: azokat szolgálta, akik között írt, elmenve egészen a mieink gyalázásáig.”¹ Az evangélikus Schwarz Gottfried ezzel a finom és tapintatos megjegyzéssel vetíti előre 1740-ben megjelent művének már az első lapján, hogy kit tekint legfőbb ellenfelének és egyben céltáblájának a munkája során. A Rómában alkotó jezsuita Inchofer és műve, az 1644. évi *Annales*² ellen indított támadás érthető abból a szempontból, hogy a szóban forgó mű a kora újkori magyarországi katolikus múltértelmezés alapköve volt, tehát ha valaki ezt a múltértelmezést akarta megingatni – márpedig Schwarz, ahogy azt látni fogjuk, pontosan ezt akarta –, akkor ezt az alapkövet kellett kimozdítani a helyéről. Miben áll Inchofer művének fontossága? Egyrészt Szent István alakjának „modernizálásában”. Az államalapító királyból a jezsuita történész egy barokk szentet formált, akinek a pietása és a zélusa minden más tulajdonságánál fontosabb; az alázatosságig engedelmes a Szentszék felé, s a Rómától kapott apostoli jogkörénél fogva megszervezi a katolikus egyházat az országban, mindeközben pedig diadalmasan felszámolja a pogány-

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (K 108789) támogatásával készült. Schwarzról és *Initiájáról*, annak előzményeiről, forrásairól és utóéletéről bővebben is írtam időközben megjelent monográfiámban. Ld. TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*, Bp., MTA BTK TTI, 2016, 103–136.

¹ „Inchofer ... parasitus turpis, eis, inter quos scripsit, usque ad contumeliam nostrorum serviens.” Ld. Gabriel de iuxta Hornad [SCHWARZ Gottfried], *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta, eademque a dubiis et fabulosis narrationibus expurgata*, Francofurti et Lipsiae, s. n., 1740, 1. (A továbbiakban ezt a kiadást idézzük.) Az álnév Schwarzot fedi. Ez nyílt titok volt, már csak azért is, mert először saját névvel jelentette meg a munkát – amely egyben hallei egyetemi doktori disszertációja volt –, csak a városon kívül terjesztette álnévvél. (Schwarz iglói származású volt, amely város a Hernád folyó partján fekszik: bizonyára innen származik a *Gabriel de iuxta Hornad* álnév.) Az eredeti disszertáció címe: Schwarz GOTTFRIED, *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Dissertatio historico-critica. Quam... in regia Fridericiana praeses Godofredus Schwartz... et respondens Antonius Jobann... defendent...* Halae Magdeb., Meyhius, 1740. A két kiadás körülményeiről maga Schwarz is beszámol önéletrajzában, amely a professzori előléptetése alkalmából kiadott nyomtatványban jelent meg. Ebben megjegyzi, hogy hiába próbálta eltitkolni szerzőségét, Péterffy Károly rögtön a következő évben „leleplezte”. Ld. Godofredus SCHWARZIUS, [Vita] = Ernst August BERTLING, *Ordinis Theologici H. T. Decanus Ernestus Augustus Bertlingius... promotionem in facultate theologica factam, nimirum... Godofredum Schwarzium... Sacrosanctae Theologiae doctorem d. XXV. Iunii A. R. S. MDCCCL. ... creatum atque proclamatum esse iam publice indicit...* Helmstadii, litteris Schnorriani, 1750, 23–40, itt: 33–34. Az önéletrajz eddig nem volt ismert, ahogy maga Schwarz is elfeledett és elhanyagolt szerző: még önálló tanulmány sem született eddig róla. A magyar életrajzi lexikonokban Szinnyei óta nem szerepel.

² A mű címe: Melchior INCHOFER, *Annales ecclesiastici regni Hungariae. Tomus primus*, Romae, typis Ludovici Grigniani, 1644. Inchoferről és művéről Dümmerth Dezső írt egy adatgazdag, de nézetem szerint sok téves megállapítást tartalmazó tanulmányt. Ld. DÜMMERTH Dezső, *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648): A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság megbíúsult reformja.* = D. D., *Írástudók küzdelmei: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*, Bp., Panoráma, 1987, 155–203. Szabados György jóval megbízhatóbb és pontosabb ismertetését az *Annales*-ről ld. SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, Bp., Balassi, 2006, 129–139.

ságot. Ehhez az István-képhez Inchofer a Hartvik-legendát használta fel az utolsó betűig, s emelte történeti valósággá. A jezsuita tudós emellett szinte az egész művön keresztül folyamatosan tematizálta és hangsúlyozta a népszerű Mária-kultuszt, illetve a *Patrona Hungariae* gondolatát, s természetesen ennek alapját, a Szent István-legendákon alapuló országfelajánlást is kiemelte (sőt, tőle származik a „Regnum Marianum” kifejezés is, igaz, még nem pontosan ebben a formában használta).³ Végül fontos, bár ellentmondásos eleme Inchofer munkájának, illetve a mű utóéletének a koholt Szilveszter-bulla publikálása (II. Szilveszter pápa 17. században hamisított kiváltságlevele Szent Istvánnak), amely egyszerre fejezte ki a Szentszék hatalmát és főségét, illetve biztosította István és utódai főkegyúri („apostoli”) jogkörét.⁴ Már az *Annales*ben is nyilvánvaló volt, hogy ez az új múltértelmezés, a Szent István- és Mária-kultusz középpontba állítása jó fegyver lesz a protestánsok ellen: Inchofer ugyanis számos alkalommal amiatt sajnálkozik művében, hogy István eszményi Magyarországot megfertőzték az eretnekségek.⁵

Schwarz célja Inchofer kritikája mellett az volt, hogy úgymond saját elméletet is állítson a katolikus múltértelmezés helyére. Új alapokra akarta helyezni a magyarok keresztény hitre térésének történetét, amint azt műve címében is világosan kifejti. Ott ugyanis így fogalmaz: „A keresztény vallás kezdetei a magyarok között, amelyeket a keleti egyháznak tulajdonított [ti. e. műben Schwarz Gottfried], és a kétséges és mesés elbeszélésektől megtisztított.”⁶ (A cím végén található kritikus megjegyzés persze már Inchofernek szól.) Schwarz tehát azt kívánta bizonyítani, hogy a magyarokat valójában a bizánci rítusú egyház térítette meg: a római egyháznak – ahogy fogalmaz – más dolga már nem is volt, mint learatni az érett termést.⁷ A gondolat nem volt egészen új: korábban már más protestáns szerzők is Bizánc felé tapogatóztak. Evangélikus oldalon Révay Péter a Szent Korona görög eredetét mutatta ki *Monarchiájában*, s emellett nyomatékosan hangsúlyozta, hogy azt következképpen *nem* a pápa készítette. Ezzel Révay szembefordult a kanonizált, Hart-

³ Ld. TÜSKÉS Gábor, *Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa. = „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai.* Szerk. BENE Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 237–267, itt: 253–254, illetve BENE Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában: Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja.* = „Hol vagy, István király?...” *i. m.*, 89–124, itt: 123–124.

⁴ A bulla közzétételét ld. INCHOFER, *i. m.*, 256–257; az okirat állítólagos provenienciáját ld. *uo.*, 255. A bulla hamis voltát Karácsonyi János bizonyította be végérvényesen, s egyben röviden ismertette a bulla addigi kutatástörténetét is (de csak a 19. századra tekintett vissza, a korábbi szerzőkkel nem foglalkozott – így Schwarzot is mellőzte). Ld. KARÁCSONYI János, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Bp., MTA, 1891, 178–216. Legújabbban Bene Sándor egy alapos tanulmányban mutatta be a bulla keletkezésének hátterét, egyben a bulla készítőjét Levakovics Rafaelben vélte megtalálni. Ld. BENE, *A Szilveszter-bulla...*, *i. m.*

⁵ Ld. TÜSKÉS, *i. m.*, 253–254.

⁶ A mű címe ld. az 1. jegyzetet.

⁷ „Elucebit autem ex tota, ut opinor, Hungarorum ad Christum conversione, Romanis Pontificibus id curae circa eam fuisse potissimum, ut maturam messem, cuius sementem fecerunt alii, laici et sacerdotes Graeci, procedente tempore in sua horrea congererent.” SCHWARZ, *Initia...*, *i. m.*, 19.

vik-féle koronaküldés-történettel.⁸ Czvittinger Révayra támaszkodva már magát a Hartvik-legendát bírálta,⁹ Bél Mátyás pedig ugyancsak Révayra hivatkozva a Szilveszter-bulla hitelességét kérdőjelezte meg (mivel a hamisítványban is az állt, hogy a koronát a pápa készítette) – sőt, ő már egyéb koronázási jelvényeknél is görög hatást feltételezett.¹⁰ A református egyháztörténészek más motívumból indultak ki, mégpedig a Szent László által az 1092. évben összehívott szabolcsi zsinatból, s annak bizonyos törvénycikkeiből, így a nők papok iránt megértést mutató részekből, illetve a görög típusú nagybőjt gyakorlását előíró cikkelyből. Mindebből azt szűrték le, hogy a magyarságot görög papok térítették meg. Kocsi Csergő János, Debreceni Ember Pál, később Bod Péter képviselte e gondolatot.¹¹ E szerzőknél a cél nem pusztán tudományos volt: elsősorban az mozgatta őket, hogy a térítésben való „elsőséget” elragadják a katolikusoktól. Ennek ellenére nem légből kapott állításokkal dobálóztak, hiszen hiteles forrásokra alapozták elméleteiket. Voltaképpen a kezükre játszott, hogy a bizánci egyháznak, illetve magának a császárságnak a 10–11. században valóban számottevő hatása és befolyása volt Magyarországon,¹² s ezt a korábban feledésbe merült történelmi tényt szembe tudták helyezni a katolikus narratívával. Ebbe a trendbe csatlakozott bele Schwarz is: a korábbi elemeket felhasználta, újakkal gazdagította, s koherens elméletté alakította.

Mi ösztönözte erre, illetve egyáltalán a történelmi stúdiumokra? Ahogy arról önéletrajzában beszámol, a jénai egyetemen az erdélyi szász származású jeles tudós, Martin Schmeizel tanította neki a magyar történelmet;¹³ az *Initia* elején hálával emlékezett mes-terére, amiért elindította ezen a pályán.¹⁴ Schmeizel ráirányíthatta Schwarz figyelmét a koronaeredet kérdésére is (amelyről – mint látni fogjuk – bőven van szó az *Initiában*), hiszen

⁸ Ld. Petrus de Rewa [RÉVAY Péter], *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuria septem...* Francofurti, Götzius, 1659, 141–143; még ld. TÓTH Gergely, *Lutheránus országgtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter Monarchája = Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. TÓTH Gergely, Bp., MTA BTK TTI, 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes.) 117–147, különösen: 135–136.

⁹ David CZVITTINGERUS, *Specimen Hungariae literatae...* Francofurti et Lipsiae, Kohlesius, 1711, 5–6. Még ld. erre TÓTH, *Lutheránus országgtörténet...*, i. m., 139–140.

¹⁰ Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica...* Viennae Austriae, Straubius, I–V, 1735–1749(?), I, 322–325, 327, 342, 347, 350.

¹¹ Gratianus Rechabaeus [KOCSEI CSERGŐ János], *Malleus XV. dilemmatum...* Theopoli [Debrecen], 1704, C[1]v–C2r; [DEBRECENI EMBER PÁL]–Fridericus Adolphus LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...* Trajecti ad Rhenum, Jacobus van Poolsus, 1728, 24–25, 28–29, 30; vö. RÉVÉSZ Imre, *István király*, Protestáns Szemle, 46(1937), 393–407, itt: 395–396.

¹² PIRIGYI István, *A bizánci szertartású kereszténység helyzete Magyarországon Szent István korában = Szent István és kora*, szerk. GLATZ Ferenc, KARDOS József, Bp., MTA TTI, 1988, 161–165; legújabban ld. KOMÁROMI László, *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*, Bp., Pázmány Press, 2013 (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei. Doktori értekezések, 1), 23–124, különösen 25.

¹³ SCHWARZ, *Vita...*, i. m., 27. Schmeizel életművére fontos dolgozat: VERÓK Attila, „*Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, / Und nimmt, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.*” Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága, Doktori disszertáció, Szeged, 2008.

¹⁴ SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 1.

ő maga külön művet írt a magyar koronázási ékszerekről, s abban Révayt követte.¹⁵ Sőt, bizonyára a jeles professzor hatását lehet sejteni a mögött is, hogy tanítványa kiemelt „figyelmet” szentelt Inchofer munkájának. Schwarz ugyanis műve elején megemlíti, hogy maga Schmeizel is érdeklődött a bécsi császári bibliotéka vezetőjénél, Johann Benedikt Gentilottinál az *Annales* beigért, de meg nem jelent második kötete után.¹⁶ Schwarz ismerte és tisztelte Bél Mátyást is; az *Initia*ban több művét is idézte.¹⁷ A honi história iránti érdeklődése élete végéig megmaradt, sőt, teológiai munkái mellett ez volt a másik fő kutatási területe.

Az *Initia* megírásához vezető további motívumokat csak találgatni lehet. Az bizonyos, hogy Schwarzot bosszantotta Inchofer művének hangvétele, nem titkolt protestánsellenes attitűdje, ami aztán őt a műve megírására sarkallta. De a valószínű okok közé vehetjük azokat a tényezőket is, amelyek Schwarz magyarországi tudományos előmenetelét lehetlenné tették: a protestáns egyetem hiányát, a protestáns egyházak elleni korlátozó intézkedéseket, a honi történetírás feletti csaknem teljes jezsuita uralmat, a katolikus befolyás alatt lévő cenzúrákat. A mű kritikus hangvételét, vitriolos szabadszájúságát éppen az a körülmény tette lehetővé – illetve generálta is egyben –, hogy Schwarz a megírásakor már külföldön élt: 1738-ban végleg elhagyta Magyarországot.¹⁸ Schmeizelhez hasonlóan ő is Németországban futott be jelentős tudományos és egyházi karriert.¹⁹

Schwarz művének egyik nagy újdonsága, hogy az elődök által hangoztatott görög térítés elméletét egy fontos új elemmel gazdagította. Felfigyelt ugyanis arra az akkoriban már ismert tényre, hogy bizonyos magyar főemberek – Bulcsú, illetve Gyula – a 10. század közepén megkeresztelkedtek Bizáncban. Az eseményről, illetve eseményekről több bizánci forrás is beszámol, legelőször Ióánnés Skylitzés, aki megemlíti azt is, hogy Gyula látogatásakor Theophylaktos konstantinápolyi pátriárka felszentelte Hierotheost Turкия püspökévé, s Gyulával Magyarországra küldte, ahol aztán Hierotheos sok embert megtérített.²⁰ A görög kútfők eme adatát ismerte Baronius és Inchofer is, de nem tudták helyesen értelmezni; Inchofer úgy gondolta, hogy Bulcsú és Gyula valójában a bizánci birodalomba szakadt magyar törzsfők lehettek, így Magyarországot történelméhez nincs

¹⁵ Schmeizel munkáira, s bennük Révay hatására ld. TÓTH, *Lutheránus országjörténet...*, i. m., 140–141.

¹⁶ SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 1.

¹⁷ Így bizonyosan ismerte (viszont nem idézte) Bélnek a *Notitia* első kötetében megjelent értekezését, amelyben a jeles tudós a fentebb említett megállapításait tette a koronáról és a Szilveszter-bulláról; emellett használta Bél forrásgyűjteményét, az *Adparatust*, illetve a székely rovásírásról szóló munkáját is. Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 63, 77.

¹⁸ SCHWARZ, *Vita...*, i. m., 31.

¹⁹ Schmeizel „kulturális emigrációjának” körülményeire ld. VERÓK Attila, *Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században: Martin Schmeizel és a polibisztorizmus = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írósportosulások*, Szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László, Nagyvárad–Bp., Partium–reciti, 2014, 55–70.

²⁰ Ióánnés Skylitzés művének vonatkozó részét Moravcsik Gyula magyar fordításában, Olajos Teréz jegyzeteivel ld. *A bonfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 7), 152–153.; a szerzőre ld. *uo.*, 151.

semmi közük.²¹ A nagy tudású nyelvész-történész konvertita, Otrókoci Fóris Ferenc volt az, aki kéziratban magyar egyháztörténetében helyesen értelmezte az eseményt megőrkítő görög forrásokat: mindkét vezért azonosította, így Bulcsút az augsburgi csata után kivégzett magyar vezérrel, Gyulát pedig Saroltnak, Géza feleségének az apjával.²² Otrókoci Fóris pazar levezetését a jeles jezsuita historikus, Timon Sámuel is átvette.²³

Schwarz ezt a történelmi tényt gondolta tovább. Újból alaposan elemezte a szóba jöhető görög kútfőket – köztük a jeles 10. század közepi munkát, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin *De administrando imperio* című művét –, s igazolta Otrókoci Fóris megállapításait,²⁴ majd kifejtette, hogy bizonyára a görög kútfők szerint keresztény hitében hűségesen megmaradó erdélyi Gyula, és ugyancsak megkeresztelt lánya, Sarolt játszott döntő szerepet Géza megtérésében.²⁵ Nyomatékosan hangsúlyozta emellett, hogy Hierotheos a görög források szerint „sokakat” térített meg, s e ténnyel összekötötte Círill és Metód tevékenységét a szlávok között (ebben Timon hatását sejtethetjük), ami szerinte ugyancsak a görög kereszténység hatását erősítette a térségben.²⁶ Összességében olyan erősnek képzelte el a bizánci térítés befolyását az országban, hogy a két vezér megkeresztelkedésétől számítja a magyarok megtérését.²⁷

Schwarz azonban itt nem állt meg, hanem a korona eredetét is ehhez az eseményhez kötötte. Ezzel meghaladta Révay elméletét, aki még úgy gondolta, hogy a korona, bár bizánci eredetű volt, Rómán keresztül jutott Istvánhoz.²⁸ Schwarz ezzel szemben már kiiktatja a Szentszéket, mivel azt feltételezi, hogy a görög császár adhatta a koronát valamelyik Bizáncba érkezett magyar vezérnek. Ennek bizonyítására a *De administrando imperio* nevezetes részletét hozza, ahol Bíborbanszületett Konstantin arra inti a fiát, ne adjon ajándékba koronát az északi népeknek (kazároknak, türköknek, oroszoknak): amiből Schwarz helyesen azt szűri le, hogy ez egy bevett szokás lehetett.²⁹ S mikor máskor is kerülhetett a korona Magyarországra – teszi fel a költői kérdést –, ha nem úgy, hogy a császár Bulcsúnak, vagy Gyulának adta ajándékba? De aztán visszariad a merész következtetéstől,

²¹ INCHOFER, *i. m.*, 181.

²² Ld. Franciscus Foris OTROKOCSI, *Historia ecclesiastica Hungarorum*, kézirat, Egyetemi Könyvtár, Kézirat-tár, Kaprínai-gyűjtemény, A sorozat, 19. kötet, 129–138.

²³ Samuel TIMON, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis Hunnicae*, Cassovia, typis Academicis, 1733, 362–366.

²⁴ SCHWARZ, *Initia...*, *i. m.*, 20–30, 35–36.

²⁵ *Uo.*, 30–31.

²⁶ *Uo.*, 31.

²⁷ *Uo.*, 34.

²⁸ Ld. RÉVAY, *i. m.*, 143. Még ld. TÓTH, *Lutheránus országtörténet...*, *i. m.*, 135–136.

²⁹ SCHWARZ, *Initia...*, *i. m.*, 46–47. A mondott szöveg helyét ld. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN, *A bírodalom kormányzása*, ford. MORAVCSIK Gyula, bev. OLAJOS Teréz, Lucidus, 2003 (Kisebbségkutatás Könyvek), 66–69; *A honfoglalás...*, *i. m.*, 114–115.

mondván, „nem akarunk következtetésekből újabb következtetéseket faragni” (*coniecturas ex coniecturis exsculpere nolumus*).³⁰

Schwarz fő feladatának tekintette emellett a Szilveszter-bulla és a Hartvik-legenda hitelének lerombolását, mivel e két dokumentumon nyugodott Istvánnak, illetve utódainak a pápától eredeztetett „apostoli” címe, azaz főkegyúri joga – legalábbis az Inchofer-féle katolikus múltértelmezés szerint. Nyilvánvaló, hogy az evangélikus értelmiség számára – különösen az 1731-ben kiadott, és a protestánsok jogait korlátozó *Carolina Resolutio* óta – nem volt túl vonzó ez a főkegyúri jog, s annak történelmi alapozása. Bizonyára ezért próbálta meg Schwarz ennek az alapjait aláásni.

Szerzőnk előbb a Szilveszter-bullát vette osztály alá. Véleménye szerint legalábbis gyanús, hogy az okiratról 600 évig nem tudott senki; ahogyan figyelemre méltó Johannes Lucius, a híres dalmát történétíró megjegyzése is, aki kijelentette, hogy ő bizony nem látta az iratot állítólagos őrzési helyén, a trau (trogiri) levéltárban.³¹ Schwarz ezután az egyébként általa is nagyra tartott Timon Sámuelét vette elő. A jezsuita szerző azzal érvelt a hamis okirat mellett, hogy egyezések vannak a Hartvik-legenda és a bulla szövege között, vagyis Hartvik nyilván látta, használta azt.³² Schwarz azzal vágott vissza, hogy amennyiben Hartvik ismerte volna a bullát, megemlítette volna a pápa nevét a legendában, de nem tette. Végül az evangélikus tudós előállt a hibátlan megoldással: a bullát a legendából és VII. Gergely pápa brévéiből tákolták össze; onnan vették a szokatlan kifejezéseket is.³³ Később egyébként bőségesen cáfolta azt is, hogy Szent István felajánlotta volna az országot a Szentszéknek, ahogy azt VII. Gergely – és a bulla – állította; ehhez jórészt egy 17. századi, szintén evangélikus szerző, Schödel Márton érveit kölcsönözte.³⁴

³⁰ SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 47. Schwarz koronával kapcsolatos elméletét a vonatkozó szakmunkák számba veszik ugyan a korona eredetkérdésének historiográfiájában, de röviden és olykor pontatlanul, a tudománytörténeti előzmények bemutatása nélkül ismertetik. Ld. DEÉR József, *A magyarok Szent Koronája*, ford. F. ROMHÁNYI Beatrix, Bp.–Máriabesenyő–Gödöllő, Magyar Nemzeti Múzeum–Attraktor, 2005, 8–9. (eredeti kiadás éve: 1966), illetve BERTÉNYI Iván, *A magyar Szent Korona: Magyarország címere és zászlaja*, Bp., Kosuth, 1996, 25–26. Schwarz eme következtetése egyébként hibásnak bizonyult: mint az ismert, a korona görög része bizonyosan az 1070-es években került – VII. (Dukas) Michaél bizánci császár ajándékaként – Magyarországra. A tudomány mai álláspontjára ld. TÓTH Endre, *Szent Korona = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2011, XI, 102–113; THOROCZKAY Gábor, *A székesfehérvári prépostság és bazilika korai története*, Egyháztörténeti Szemle, 16(2015/3), 3–25, itt: 21–25.

³¹ Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 53. Levakovics Rafael, aki Inchofernek átadta az irat „másolatát”, azt állította, hogy a bullát Verancsics Antal találta meg a trau levéltárban a 16. század közepén. Ld. INCHOFER, i. m., 255. Lucius erre vonatkozó kritikái észrevételét ld. Johannes LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelacdami, Ioannes Blacu, 1666, 459.

³² TIMON, i. m., 407–409.

³³ SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 55–56.

³⁴ Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 73–76. Schödel munkája: Martinus SCHÖDEL, *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae*, Argentorati, 1629; a felajánlással kapcsolatos részt ld. *Uo.*, 298–333. §§. (a műre fejezetek alapján hivatkozunk, mert lapszámozása nincs, fejezetszámok alapján viszont jól kereshető). A kutatók többsége ma már nem számol István Szentszék felé tett országfelajánlásával mint történelmi ténnyel. Ld. GERICS József, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Bp., METEM, 1995 (METEM-könyvek, 9), 23–27, 51–61; KRISTÓ Gyula, *Szent István király*, Bp., Vince, 2001 (Tudomány – Egyetem)

Schwarz a Hartvik-legendával kapcsolatban örömmel vette át Timon véleményét, miszerint a legenda kései eredetű, következésképpen nem Kálmán magyar királyra történik utalás annak bevezetőjében, hanem Kálmán halicsi királyra és szlavón hercegre, IV. Béla öccsére.³⁵ Szerzőnk ezt az állítást tovább gondolva olyan szövegrészeket talált a műben, amelyek – legalábbis szerinte – a legenda írójának időbeli távolságát mutatják az eseményektől, másrészt anakronizmust tartalmaznak.³⁶ Ma már tudjuk, hogy ez téves okfejtés, de kétségtelenül jó megfigyeléseken alapult.³⁷ Azzal viszont elvetette a sulykot, hogy nem sokkal alább még későbbre, a 14. század elejére tette a szöveg keletkezését, amikor a magyar főurak egy része elutasította a pápa által támogatott Anjou Károlyt – szerinte ugyanis a legendát ekkor készítette „valami szélhámos”, a pápa törekvéseinek megfelelően.³⁸ Persze Schwarz célja ezzel is az volt, hogy a legenda hitelét a lehető legjobban lerontsa.

Szent István széles egyházkormányzati jogait Schwarz sem vonta kétségbe, viszont azokat nem a pápától, hanem a görög egyháztól származtatta. Kifejtette ugyanis, hogy az utóbbi nem szólt bele egy általa megtérített ország egyházkormányzati jogaiba, így István ennek köszönhette mozgásterét; továbbá úgy vélte, hogy Szent László bizonyára a keleti egyház szokásának megfelelően hívhatott össze zsinatot.³⁹ Itt hozza fel Schwarz a szabolcsi zsinat fentebb már említett cikkelyeit (amelyek valóban görög hatást mutatnak),⁴⁰ továbbá kifejti azon nézetét, hogy szerinte a magyarok a görög térítés hatására eleinte cirill

52–59; a témával foglalkozó további irodalomra ld. *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*, szerk. MAKK Ferenc, THOROCZKAY Gábor, Szeged, 2006 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22), 44–45, (207. jegyzet).

³⁵ Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 56–59. Timon véleményét ld. Samuel TIMON, *Imago novae Hungariae, repraesentans regna, provincias, banatus, et comitatus ditionis Hungaricae, Cassoviae*, typis Academicis, 1734, 56–57. A Hartvik-legendá kritikai kiadását ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Ed. Emericus SZENTPÉTERY, I–II, Budapestini, 1937–1938, II. 401–440. (Kálmán király említését ld. *Uo.*, 401.)

³⁶ Az időbeli távolságot pl. ebben a részletben vélte felfedezni: „lapidum acervos effecerunt, qui postea longo illic tempore permanserunt...” Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 57. A részlet nem az eredeti legendaszövegből, hanem a Laurentius Surius által átstilizált változathoz származik. Ld. Laurentius SURIUS, *De probatis Sanctorum historiis... tomus quartus complectens sanctos mensium Iulii et Augusti*. Coloniae Agrippinae, Geruinus Calenius et haeredes Quentelii, 1573, 856–867, itt: 866. Anakronizmust a *Transilvania* kifejezésben gyanított Schwarz. Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 57.

³⁷ Ma a kutatók egyetértenek abban, hogy a legendát Hartvik Kálmán magyar királynak (1095–1116) címezte, tehát a mű eme király uralkodása alatt készült. Thoroczky Gábor legutóbbi tanulmányában 1097–1099 körülre teszi a legenda keletkezését. Ld. THOROCZKAY Gábor, *Szent István legendái = István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013 (Magyar királyok és Székesfehérvár IV. – A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 9), 28–35, itt: 29. A témára vonatkozó további irodalmat ld. ugyanezen tanulmány jegyzeteiben.

³⁸ „Coniecturam his nostram, salvo aliorum iudicio, adiungimus, octavo, videri legendam nostram circa saeculi XIV. tempora, quibus ea Hungaros inter atque Pont. Rom. controversia magnis motibus agitata est, ab aliquo impostore consarcinatam et ad curiae Romanae causam accommodatam esse.” Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 60.

³⁹ Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 60–61, 66–71.

⁴⁰ Ld. *Uo.*, 66–71. A szóban forgó zsinati cikkelyekre, azoknak a görög egyházzal, illetve a görög egyház szokásrendjével való kapcsolatára ld. PIRIGYI, i. m., 162–163; KOMÁROMI, i. m., 93–124.

betűket használtak, amit bizonyít a cirill betűs írás karaktereivel nagy rokonságot mutató rovásírás-ábécé is (!).⁴¹ Schwarz itt is túl messzire ment, mint sok egyéb helyen a művében, de állításai mindig helytálló megfigyeléseken alapultak, s emiatt nem volt könnyű őket megcáfolni.

Az *Initiával* Schwarz mázsás követ dobott a honi történettudomány állóvizébe. Természetesen a felekezeti motívumokat kár lenne tagadni nála, ahogy a válasz is egyháziaktól (elsősorban jezsuita szerzőktől) érkezett, s ugyancsak felekezeti indíttatásból. Viszont e rövid munka érdemi vitákat generált egy sor kérdésben: túl jól volt ugyanis megírva ahhoz, hogy el lehessen hallgatni. Jan Stiltinck, a bollandista holland jezsuita vállaltan Schwarz ellen írta meg István-életrajzát, ahogyan Kollár Ádám Ferenc *Historia iuris patronatus*ának jelentős része is az evangélikus tudós művének cáfolatát tartalmazza.⁴² Pray, Kátona, Kerceselics ugyancsak kimerítően foglalkozott az *Initiával* – hogy csak az ismertebb szerzőket említsük. Vagyis megkésve, kis léptékben itt is lezajlott az, ami Nyugat-Európában már lecsengőben volt: az egyháztörténet, illetve általában a nemzeti történelem értelmezése feletti tudós felekezeti háború, amelyet aztán újabb viták követtek, s ezek hosszabb távon a forráskritika és az egész tudományág fejlődéséhez hozzájárultak.⁴³ Minthogy pedig Schwarznak e honi történész-diskurzus megindulásában elévülhetetlen érdemei vannak, személye és munkássága megérdemli a kiemelt figyelmet.

⁴¹ Ld. SCHWARZ, *Initia...*, i. m., 76–78.

⁴² Stiltinck művét ld. Joannes STILTINGUS, *Vita Sancti Stephani regis Hungariae... in qua Joannis [!] Schwartzii Hungari heterodoxi adversus initia religionis apud Ungaros Christianae et Angelicam Regni Ungariae Coronam calumniae refutantur*. Cassoviae, typis Collegii Academi Soc. Jesu, 1767. A műre legutóbb ld. SZABADOS, i. m., 168–171. (Nem említi Schwarzot és munkáját.) Kollár műve: Adamus Franciscus KOLLARIUS, *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*, Vindobonae, Schulzius, 1762; a Schwarz nézeteivel foglalkozó részt ld. *Uo.*, 1–68. A műre ld. Ján TIBENSKÝ, *A királynő könyvtárosa: Adam František Kollár élete és művei*, ford. TÓTH László, Bratislava, Madách, 1985, 32–34.

⁴³ Voltaképpen Schwarz robbantotta ki az első *bellum diplomaticumot*, azaz „oklevélháborút” a Szilveszterbullát illető kritikájával. E *bellumok*, vagyis az oklevelek hitelességével stb. kapcsolatos viták Nyugaton már a 17. századtól elkezdődtek, s nagyban elősegítették a történettudomány és segédtudományai fejlődését. A *bellum diplomaticum* jelenségére ld. újabban Anthony GRAFTON, *A lábjegyzet: Egy különös történet*, ford. BOROS Gábor, Bp., L'Harmattan–Német-Magyar Filozófiai Társaság, 2011 (A Német-Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 8) 129–143, különösen 143. Még ld. GÁRDONYI Albert, *A történelmi segédtudományok története Magyarországon*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1926. = BARTONIEK Emma, GÁRDONYI Albert, DÉZSI Lajos, *A magyar történettudomány kézikönyve*, Bp., Könyvértékesítő Vállalat, 1987, 231–268 (reprint), itt: 235.